

Descartes'ın Zihin Teorisi ve Sınırları

[Descartes' Theory of Mind and Its Limits]

Cengiz İskender ÖZKAN *

Aydın Adnan Menderes University

Received: 27.05.2019 / Accepted: 16.12.2109

DOI:

Research Article

Abstract: This paper attempts to lay bare the problematic consequences of Descartes' attempt to define the mind as a thinking subject. Descartes' substance dualism creates one of the central problems in the contemporary philosophy of mind. Descartes considers the mind to be a thinking substance. His conception of the "substantial mind" is often challenged by contemporary philosophers of mind, and their criticism tends to focus especially on the mind-body problem, which of course is an ontological problem. In this regard, I will provide a critical examination of the *cogito* argument, which can in large measure be identified with Descartes' theory of the mind. In drawing a sharp distinction between the mind and the body, Descartes renders their interaction unexplainable. A second problem concerns the question of what, precisely, consciousness is in the context of this argument. According to Descartes, the essential attribute of the mind is thinking, and he therefore employs the term 'thinking' to refer to various phenomena, all of which can be identified with consciousness. This is because thinking presupposes consciousness. Descartes' conception of the nature of the mind shows that he considers consciousness to be the identity of thinking. It can be concluded from Descartes' remarks that the mind is not a separate self but rather the unity of all mental states.

Keywords: mind, consciousness, dualism, Cartesian dualism, identity.

Öz: Bu çalışma Descartes'ın düşünen şey olarak zihin tanımından çıkabilecek kimi sonuçları ortaya koymayı amaçlamaktadır. Descartes'ın töz düalizmi olarak bilinen görüşü, çağdaş zihin felsefesinin en önemli sorunlarından birini ortaya çıkarır. Descartes zihni düşünen bir töz olarak kabul etmiştir. Çağdaş zihin felsefesindeki teorilerin büyük çoğunluğu Descartes'ın tözsel zihin anlayışına bir eleştiri niteliğindedir. Descartes'ın tözsel zihin anlayışına karşı yapılan eleştirilerin

* **Author Info:** Assoc. Prof. – Aydın Adnan Menderes University, Faculty of Arts & Sciences, Department of Philosophy, Efeler-Aydın, TURKEY.

E-mail: cengiz.ozkan@adu.edu.tr / Orcid Id: <https://orcid.org/0000-0002-1953-979X>

merkezinde zihin felsefesinde ontolojik sorun diye bilinen zihin-beden sorununun bulunduğu söylenebilir. Bu bağlamda önce Descartes'ın zihin teorisi olarak düşünülebilecek olan *cogito* argümanı ortaya konulacaktır. Descartes zihin ile bedeni birbirinden keskin bir şekilde ayırdığı için zihin ile beden arasındaki nedenselliği de açıklanamaz kılmıştır. İkinci olarak ele alınacak sorun bu argüman bağlamında bilincin ne olduğu sorunudur. Descartes'a göre zihnin özsel niteliği düşünme olduğundan çeşitli bilinç olgularını düşünme başlığı altında toplamıştır. Zira düşünme bilinci gerektiren bir fiildir. Descartes'ın zihnin doğasına ilişkin düşünceleri bilinci düşünmenin özdeşliği olarak ele aldığını göstermektedir. Descartes'ın düşüncelerinden zihnin ayrı başına bir kendilik olduğu değil, bütün zihinsel hallerimin birliği olduğu sonucu çıkar.

Anahtar Kelimeler: zihin, bilinç, düalizm, Kartezyen düalizmi, özdeşlik.

1. Giriş: Zihin-Beden Sorunu

Tarihsel olarak insan ruhu üzerine ya da insan zihninin doğası üzerine felsefi soruşturmalar eskiçağ felsefe metinlerine kadar geri götürebilse de bir alan olarak çağdaş zihin felsefesinin genellikle Ryle'in Descartes'ın zihin-beden düalizmine yaptığı eleştirilerle başladığı kabul edilir. Çağdaş zihin teorilerinde de karşımıza çıkan düşüncelerin çoğunda Descartes'ın tözsel zihin anlayışına yapılan eleştiriler görülmektedir. Descartes'ın zihni şeyleştiren anlayışına karşı yapılan eleştirilerin merkezinde zihin felsefesinde ontolojik sorun diye bilinen zihin-beden sorununun bulunduğu söylenebilir. Zihin-beden sorunu olarak bilinen sorun, zihnin bedenden ayrı başına (bağımsız) bir varlığı olan bir töz olup olmadığı ve eğer böyleyse birbirinden ayrı başına varoluşa sahip bu tözler arasındaki ilişkinin nasıl kurulabileceği sorunudur. Söz konusu sorun kendinde iki alt soruna çözümlenebilir. Bunlardan ilki, zihin bedenden ayrı bir töz ya da bedenden ayrı bir varoluşu olan töz olarak kabul edilebilir mi sorusuyla ilişkilidir. İkinci alt sorun ise ilk soruya verilen yanıtın olumlu olmasıyla ortaya konabilir ancak. Eğer zihnin bedenden ayrı bir varoluşu olduğu kabul edilirse zihin ile beden arasındaki ilişkinin nasıl kurulacağı bir sorun olarak ortaya çıkar. Yok eğer zihnin bedenden (yani beyinden) ayrı bir varoluşu olamayacağı kabul edilirse, bu durumda kendisi bilinçsiz olan nöronlardan nasıl oluyor da bilinçli bir şeyin varoluşu ortaya çıkıyor sorunu çözümlenmelidir. Bu ikinci alt sorun bizi ister istemez bilincin ne olduğu sorusuyla karşı karşıya bırakır.

Düalist kartezyen zihin anlayışıyla ilgili sorunların çıkış noktası şöyle belirlenebilir: zihin bilinçlidir ve bu anlamda zihnin bilinçli düşünme ile özdeşliği ileri sürülebilir. Zira – bu anlayışa göre – bilinçsiz bir zihnin varlığından söz etmek kendinden çelişkili bir sonuca yol açacaktır. Söz gelişi odamda bir kedi görüyorsam gördüğümün de bilincindeyimdir. Gerçekte bir kedi yoksa ve gördüğüm bir hayalse bile görmekte olduğumun, algılamakta olduğumun bilincindeyimdir. Aynı şekilde bir acı

hissediyorsam bir acı hissettiğim de bilincindeyimdir. Şu hâlde bütün zihinsel haller zihinsel olmaları için bilinçli haller de olmalıdır. Aşağıda göstermeye çalışacağımız gibi Descartes'ın *cogito* fiili de bu tür bir zihinsel haldir ve bütün diğer haller için bir *sine qua non* (olmazsa olmaz) bir koşul olarak görülmüştür. O halde bu çalışma kapsamında zihin için tüm bilinçli halleri göz önüne alan bir yaklaşım doğru bir yaklaşım olacaktır. Dolayısıyla zihinsel durumların (*mental states*) fiziksel olgular ya da durumlardan nasıl türetilbileceği (en azından bilimsel olarak) gösterilmeden ve bilincin ne olduğuna felsefi bir yanıt verilmeden zihnin ne olduğuna ilişkin sorunun yanıtlanması sanki olanaksız gibi görünmektedir.

Zihin felsefesinde zihinsel olgularla kastedilen, en azından Descartes'ın zihin tasarımı bağlamında, tüm bilinçli hallerimizdir ki bu haller içinde düşünme, duyumsama, nitelikleri algılama, acı duyumu/hissi, vb. durumlar kastedilir. Kartezyen düalizmin daha çağdaş sürümü olan nitelik düalizmine göre, bir ağrısı olmak veya kırmızı duyumunu edinmek gibi zihinsel haller bilinçli zihni belirleyen haller olarak kabul edilir ve bunların fizik bilimlerinin kavramlarına indirgenemeyecekleri söylenir (Churchland, 2012: 16-17). Bu olguların fiziksel olgulardan oldukça farklı olduklarının kabulü de bu tür olgular arasındaki ilişkilerin açıklanmasını zorlaştırmaktadır. Descartes'ın kendisi de zihni bedenden tamamen ayrı bir şey olarak kabul etmiştir ve zihnin varoluşunun beden varoluşuna bağlı olmadığını ileri sürmüştür (Descartes, 1973: 101). Diğer yandan çağdaş kuramcılardan Chomsky'ye göre, devinim halindeki maddeden hareketle dile getiremeyeceğimiz zihinsel fenomenleri ele aldığımızda Descartes'ın yapığı gibi ikinci bir tözü kabul etmek gibi bir mecburiyetimiz yoktur (2006: 86). Çağdaş zihin teorilerinde düalist ve epifenomenalist yaklaşımlar zihinsel olguların fiziksel olgulara dayanılarak açıklanamaz olmasından hareket ederken, materyalist yaklaşımlar zihinsel olguların fiziksel olgular üzerinden açıklanabileceğini ileri sürmektedir.

Bu çalışma zihin felsefesinin bu temel sorunlarına bir yanıt niteliğinde olmaktan çok Descartes'ın zihin teorisinden çıkarılabilecek olan sonuçları ortaya koyma amacındadır. Bununla birlikte yukarıda bahsedilen sorunlar zihnin doğasının anlaşılmasıyla çözülecek türden sorunlar olduğundan, Kartezyen zihin tasarımının ortaya koyduğu tözsel zihin anlayışının sınırlarını belirlemek Descartes'ın argümanına yönelik eleştirilerin anlaşılması bakımından da önemlidir. Burada önce Descartes'ın argümanı ele alınacak, ardından bu teorinin mantıksal zemininden bahsedilecektir. Vurgulanması gereken bir nokta da Descartes'ın argümanı incelenirken, onun zihnin özünün düşünmek olduğuna ilişkin kabulünün bir hareket noktası olarak alınmasıdır. Dolayısıyla burada zihin sadece bir *res cogitans* (düşünen şey) olarak kabul edildiğinde çıkarılacak sonuçlara bakılacaktır. Descartes'ın *cogito* argümanından çıkardığı kendisinin bilinci olarak zihin iddiasının tersine bu argümanın mantıksal bir

özdeşlik olarak ele alınabilip alınamayacağı ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu noktada Descartes'ın *cogito* argümanından çıkan bir sonuç olarak, düşünme fiilinin zihnin yalnızca bir özelliği mi yoksa düşünme fiilinin zihnin bizzat kendisi olarak mı yorumlanması gerektiği sınanacaktır. Başka bir deyişle zihni, içinde düşüncelerin ortaya çıktığı bir kap gibi mi, yoksa düşüncelerin bilinçte birleştirildiği bir tür mantıksal zemin ya da mantıksal uzay olarak mı ele alınmanın uygun olduğu ortaya konulacaktır.

2. Descartes'ın İki Tözü: *Res Cogitans* ve *Res Extensa*

Descartes 17. Yüzyılın rasyonalist paradigması dahilinde Euclides'in aksiyomatik yönteminin açık ve seçik bilgi ideali için uygun olduğu düşüncesinden hareket eder. Bu yüzden dış dünyanın bilgisinin de aynı şekilde aksiyom olarak alınan ve aklın doğrudan görüşü, bir tür aracsız görme (*intuitus*) ile kavranan ve kendisinden kuşku duyulamaz bir temel üzerinde inşa edilmesi gerektiğini düşünür. Onun *Meditasyon*'larda özellikle Meditasyon II'de amaçladığı kuşku duyulamayacak bir hareket noktası, bir Archimedes noktası bulmaktı (Descartes, 1973: 149). Böylece Euclides'in aksiyomatik yöntemi modelinde doğruluğu apaçık ve kesin olan bu ilk hareket noktasından başlayarak bütün bir bilimler sistemini inşa etmeyi hedeflemişti. Başka bir deyişle dış dünya üzerine bilimiz için sağlam ve güvenilir bir destek noktası bulmak üzere salt epistemolojik bir amaç gütmüştü.

Descartes'ın böyle bir temel hareket noktası aramasının epistemolojik dayanağı bilgi için önce en yalın ve bilinmesi en kolay olanları inceleyerek başlamak gerektiğine ilişkin düşüncesidir (Descartes, 1973: 92). *Metot Üzerine Konuşma*'da geçen argüman kabaca şöyledir: Az da olsa kuşku uyandıracak her şeyi yanlışmış gibi reddederek yola çıkmak gereklidir. Dolayısıyla duyular yoluyla edinilen her şey, duyuların zaman zaman bizi aldatmasından dolayı reddedilir. Aritmetik, geometri gibi bilimlerde ortaya konulan kanıtlar da yanlışmış gibi reddedilir. Bu iki varsayımı uyanıkken gördüğümüz şeylerin birer düş olabilecekleri varsayımıyla reddedilmesi izler. Descartes bu varsayımlardan "her şeyin yanlış olduğunu düşündüğüm sırada düşünen 'Ben'in varlığı zorunludur" diyerek *Düşünüyorum öyleyse varım ya da mevcudum* önermesinin doğruluğunun kesin ve açık olduğu sonucuna varır, öyle ki kuşkucuların en tuhaf varsayımlarının bile bu doğruluğu sarsamayacağını ileri sürer (Descartes, 1973: 101 ve 2013: 97). Descartes'ın asıl derdi doğruluk ve bilgi sorunu olduğu için bu önermeyi felsefenin ilk ilkesi, başlangıç noktası olarak kabul eder.

Descartes'a göre bir bedenim ve içinde yer aldığım bir dünya olmadığını imgelemimde hayal edebildiğim veya zihnimde düşünebildiğim halde hiçbir şekilde kendimin var olmadığını hayal edemem ve düşünemem. Başka bir deyişle herhangi bir şeyin var olmadığını düşünmem bile benim var olduğum sonucunu dolaysızca kanıtlamaktadır.

Argüman basitçe bir zihnim olmadığını düşünmenin bile bir zihnim olduğunu kanıtladığını ileri sürmektedir. Ya da düşünmediğimi düşünemem çünkü düşünmediğimi düşünsem yine düşünmekteyimdir¹. Dolayısıyla *ben* bütün doğası ve özü düşünmekten ibaret olan ve var olmak için herhangi bir yayılıma ve bedene ihtiyaç duymayan bir şeydir, yani bir tözdür (Descartes, 1973: 101). Yine “bir an bile olsa düşünmeyi bırakmış olsaydım, ... var olduğumu düşünmek için hiçbir nedenim olmayacaktı” (Descartes, 1973: 101). Böylece Descartes zihin ve bedeni birbirinden keskin bir şekilde ayırır. Descartes “*cogitodan extensaya* gitmediği ve aralarındaki ilişkiyi kurmakla uğraşmadığı için ruh ile madde arasındaki ilişkiyi de kuramaz” (Gür, 2015: 291). Aslında Gür’ün saptamasının tersine Descartes ruh ile madde arasındaki ilişkiyi kurmakla uğraşmıştır; diğer yandan Gür Descartes’ın bu ilişkiyi kuramadığı saptamasında haklıdır. Tanrı’nın varlığının ispatı üzerinden dış dünyanın bilinirliğini dolaylı yoldan zihinle ilişkilendirmiştir. Zira *cogitodan extensaya* doğru olan ilişki zihin ve dünya arasındaki ilişki olarak epistemolojik bağlamda bir ilişkidir, yani zihnin dünyayı bilmesi bağlamında bir ilişki olarak yorumlanmalıdır ve Descartes’ın temel sorunu da bu olmuştur. Yani dış dünyanın bilgisinin güvenilirliği. Buradaki saptamaya bir ekleme gerekirse Descartes sadece *cogitodan extensaya* gidememekle kalmamış aynı zamanda *res extensadan res cogitansa* da (yer kaplayan şeyden düşünen şeye) gidememiştir. Bir ilave gerekirse *res cogitandan res extensaya* geçiş epistemolojik bir sorun yaratırken tersi, zihin felsefesinin problematikiyle ilgili bir sorundur. Çağdaş zihin felsefesi söz konusu olduğunda en önemli sorunlardan birisi de budur. Zira yukarıda da belirtildiği üzere çağdaş zihin felsefesinin en temel problematiklerinden birisi bilinçsiz olandan bilinçli olanın nasıl çıktığının açıklanmasına ilişkindir. Zihinsel olanın cisimsel olandan nasıl çıktığı kendisi için de çözülemez bir sorun olduğundan, Descartes geleneksel ontolojinin töz tanımı bağlamında, zihni bedene, yani zihinsel olanı uzamlı olana indirgenemez ve onun aracılığıyla kavranamaz olan bağımsız bir töz olarak kabul etmiştir. Zihnin bedenden bağımsız, farklı bir varlığının olması zihnin varoluşunun beden varoluşuna bağlı olmaması anlamına gelir. Bu da ister istemez zihin ve beden arasındaki nedenselliği açıklanamaz kılmaktadır.

Descartes’ın zihnin ve bedenin birbirinden bağımsız ve birbirine indirgenemez iki töz olduğu düşüncesinin zemininde, gerçekliğin türce birbirine indirgenemez zihinsel ve cisimsel gibi iki farklı olgu türünden oluştuğu varsayımı yatar. Buna göre bir yandan insan iki farklı tözün birliğinden oluştuğu için gerçekliğin bu yapısını bilebilmekte, diğer yandan gerçekliğin iki farklı türü olduğu için insan da bu türden bir varoluşa sahip olmaktadır. Başka bir ifadeyle ontolojik kabul insanın bu ikili yapısının ontolojik nedeniyken, insanın bu ikili birliği de gerçekliğin bu yapısının epistemolojik koşulunu

¹ Argümanın arkasındaki mantıksal ilke aşağıda tartışılacaktır, şimdilik sadece Descartes’ın zihin teorisinin dayandığı argüman ve bu argümanın içermeleriyle devam edilecektir.

oluşturur. Öyleyse Descartes'ın zihni maddi olmayan ve uzayda yer kaplamayan, yayılımsız bir töz olarak kabul etmesinin derin ontolojik temeli gerçekliğin yapısına ilişkin bu kabulüdür.

Bu ikili töz ontolojisi bağlamında Descartes *benin* yani zihnin bütün doğasının ya da özünün yalnızca düşünmek olduğunu ve bu zihnin var olmak için uzama veya beden gibi maddi bir şeye bağlı olmadığını ileri sürer (Descartes, 1973: 101). Zihin için töz olma; kendimin, yani *benin* var olan bir şey olması anlamına gelir. Descartes'ın “ben kendim, en azından bir şey değil miyim?” (1973: 150) diye sorması zihnin uzamsal olmasa da bir şey olarak, bağımsız bir töz olarak varlığına işaret etmektedir. Uzayda var olan cisimsel bir dünyanın, bir dış dünyanın var olmadığı düşünülebilmesi bile *benin* varlığını gösterir. Descartes Meditasyon II’de “Aldatıcı bir varlık beni aldatıyorsa bile var olduğuma kuşku yoktur ve istediği kadar beni aldatmasına izin verilsin, bir şey olduğumu düşündüğüm sürece beni hiçbir şey olduğuma” ikna edemez demektir (Descartes, 1973: 150). Bu argüman duyuşal olarak algıladığımız şeyler var olmasa bile ben algıladığım sürece, acı çekmemi sağlayan dışsal faktörler var olmasa da ben o acı hissini yaşadığım sürece var olmam kaçınılmaz demektir. Dolayısıyla Descartes’a göre zihnin varlığı düşünme fiili gerçekleştiği sürece kaçınılmazdır. Ama Descartes düşünme fiilinden hareketle kendi varlığını bildiğini söyledikten ve bu bilmenin dışsal bir dünya (ki bedenim de dahildir bu dünyaya) olmasa da zorunlu olduğunu iddia ettikten sonra bu epistemolojik iddiayı zihnin mevcudiyetiyle² ilgili bir iddiaya da dönüştürür ve “beden mevcut olmasaydı da ruh neyse o olmaya devam ederdi” (Descartes, 1973: 101) diyerek sonradan çokça eleştirilecek bir sonuca varır. Zira argümanından çıkabilecek tek sonuç zihnin bedenden epistemolojik ve ontolojik anlamda bağımsız olduğudur ama burada bağımsız varolmadan—her ne kadar kapsıyor olsa da—ortaya çıkma, zuhur etme ya da meydana gelmeyi anlamamak gerekir. Zira geleneksel felsefenin ontoloji anlayışına bağlı kalırsak—çünkü Descartes bu anlayışa bağlı gibi görünmektedir—zihnin bedenden ontolojik bağımsızlığı doğasının ya da neliğinin bağımsızlığı olarak anlaşılmalıdır. Bir kartezyen düalist için zihnin bedenden ontolojik farklılığı, zihnin meydana gelişinin bedeni gerektirip gerektirmediğinden bağımsız olarak ele alınabilir.

Descartes zihnin bedenden ayrı bir varoluşu olduğunu ileri sürerken zihnin bedenden bağımsız varlığını düşünmektedir. Bunu zihnin zamansal oluşuna bakarak saptayabiliriz. Zira yukarıda *Metot Üzerine Konuşma*’dan yaptığımız alıntıda geçen “bir an bile olsa düşünmeyi bırakmış olsaydım, ... var olduğumu düşünmek için hiçbir

² Descartes her ne kadar “var olmak” fiilini kullanıyor olsa da iddiasının ontolojik bir iddia olması anlamında anlaşılması için burada “mevcut olma” kavramı kullanılmıştır. Zira Descartes'ın geleneksel ontolojiye bağlı olduğu düşünüldüğünde, geleneksel ontolojide bir şeyin varlığı ile neliği aynı anlamda kullanıldığından böyle bir düzeltme gerekli görülmüştür.

nedenim olmayacaktı” ifadesi ve ardından “*Meditasyon II*’den yaptığımız alıntıda geçen “düşündüğüm sürece” ifadesi ile yine “Kesin olan şey benim, ben varım. Ama ne kadar süre? Elbette düşünüyor olduğum sürece” (Descartes, 1973: 151) ifadesi zihnin zamansallığına işaret eden düşüncelerdir. Düşünme fiili uzaysal olmasa da zaman içinde gerçekleşen bir fiildir. Her düşünme zamansaldır. Descartes’a göre zihnin doğası ya da özü düşünmek olduğuna göre zihin de zamansal bir varoluştur ve zaman içinde gerçekleşen her var olma bir mevcudiyet olarak anlaşılmalıdır. Descartes’ın zihni bir entite ya da bir töz olarak kabul etmesinin temel nedeni bu olsa gerek. Descartes’ın zihni zamansal bir varlık olarak kabul ettiğine ilişkin başka bir gerekçelendirme de şudur: Descartes zihni düşünen şey olarak bedenine karşısına, bedeni de yer kaplayan şey olarak zihnin karşısına koymuştu. Dolayısıyla bedenin ya da maddesel olan her şeyin zihinden farkı, ya da ayırt edici özelliği bir *res extensa* olmasıdır, yani yer kaplamasıdır. Ama cisimsel olan her şey bütün bir doğa dünyası yalnızca uzaysal değildir, zamansaldır da. Dış dünyada maddesel olarak var olan her şey uzay ve zamanın yasalarına bağlıdır. Dolayısıyla cisimsel olanın düşünen şeye göre ayırt edici özelliği sadece uzayda yer kaplaması ise zamansallık her ikisinde de ortak olsa gerek. Burada *res cogitans* ile *res extensa* arasındaki ayrım, başka bir deyişle bilinçli zihni bilinçsiz maddeden ayıran ölçüt yalnızca uzaysal olup olmamaya ilgilidir. Öyleyse Descartes için *res cogitans* uzaysal bir şey olmasa da zamansaldır³ ve her zamansal var olma da bir ortaya çıkış ve mevcudiyet belirler. Bu da zihnin bedenden bağımsız varoluşunun Descartes için, bir beden olmasaydı da zihnin mevcut olacağı şeklinde anlaşılması gerektiğini gösterir.

Descartes’ın zihnin bağımsız varlığına ilişkin bu iddialarının ardından, onun zihni bir tür bilinç ya da bilinçli düşünme olarak ele aldığını kabul edersek, zihnin ve bilincin doğasına ilişkin getirdiği argümanları da incelemek gerekecektir. Zira zihnin ne olduğu sorunu özbilinç sorunundan yalıtılarak ele alınamaz.

3. Zihnin Doğası ya da Bilincin Mantığı

Meditasyon II’nin alt başlığı “İnsan zihninin doğası ve onu tanımanın bedeni tanımaktan daha kolay olması” başlığını taşır. Wood’a (1932) göre bu başlıktan anlaşılacağı üzere tartışma iki bölümden oluşmaktadır: İlki insan zihninin doğası üzerine, ikincisi de zihnin kendisine ilişkin bilginin dolaysızlığı ve kesinliği üzerinedir. Bir varlığın ‘olması’ ve ‘nedir’i arasındaki antitez Descartes tarafından *benin* varoluşunun kuruluşundan onun asli doğasının tartışılmasına doğru bir geçişi betimlemek üzere kullanılmaktadır (Wood, 1932: 467). Descartes’ın düşünmenin zihne

³ Burada “zamansallık” gelip geçici olmak anlamında değil, zaman içinde yer tutmak anlamında kullanılmıştır.

ait olan ve zihinden ayrılamaz olan bir nitelik olduğu iddiasına ilişkin Wood, onun, düşünmenin yalnızca zihnin özsel niteliği olduğunu dile getirmekle kalmadığını aynı zamanda özsel bir nitelik olduğuna özellikle vurgu yaptığını dile getirir. Wood'a göre aynı vurgu *Metot Üzerine Konuşma*'da "Bütün özü veya doğası düşünmek olan bir töz olduğumu biliyordum" derken de söz konusudur (1932: 467). Bu saptamadan hareketle öznitelik veya özsel nitelik kavramları üzerinde düşünmek gerekir. Bir şeyin özsel doğası ya da özsel niteliği yalnızca ona ait olan ve ondan ayrılamayan bir şey anlamına gelir. O halde düşünmek zihnin özsel niteliği ise düşünmek zihinden ayrılamaz, yani düşünmek ile zihin bir ve aynı şeydir. Başka bir deyişle düşünmek bana ait olan bir yüklemdir ve benden ayrılamaz. Descartes zihnin düşünen bir şey olduğunu kabul etmekle kalmaz düşünmekten de zihnin varoluşuna geçer.

Descartes'ın kuşku argümanı sonucunda vardığı *cogito, ergo sum* çıkarımının iki oluşturucu unsuru söz konusudur. Bunlardan birincisi "düşünüyorum", diğeri ise "ben"dir. İlki zihinsel bir fenomenken ikinci *ben* bizzat zihnin kendisidir. Descartes "ben bütün doğası ya da özü düşünmekten ibaret olan ... bir şeyim" dediğinde (Descartes, 2010: 97), yani "ben" ile "düşünüyorum" fiilini birbirine özdeş kıldığında⁴ tüm zihinsel fenomenler için bir zemin oluşturması gereken zihni düşünme fenomeniyle özdeş kabul etmektedir aslında. Bununla birlikte düşünme fiili ile var olma özdeş değildir. Bunu önermenin mantıksal analizinden anlayabiliriz. "Düşünüyorum, öyleyse varım" önermesi "düşünüyorsam varım" anlamına gelir. Açıkça görülecektir ki, Descartes düşünme fiilini var olmanın yeter koşulu olarak kabul etmektedir. Bu önermenin evirmesi "var olmadıkça düşünemem" önermesidir ki bu da var olmanın düşünmenin gerek koşulu olduğu anlamına gelir. Nitekim Descartes "düşünmek için var olmak gereklidir" der⁵ (1973: 102). Öyleyse var olma yüklemi ile düşünme yüklemi birbirine mantıksal olarak özdeş kabul edilemez. Zira düşünmek var olmanın yeter koşulu, var olmak ise düşünmenin gerek koşuludur. Bu durumda Descartes; argümanından düşünmenin, dolayısıyla *benin* zihinle özdeşliği sonucunu çıkarsa da (ki burası da problematiktir, zira bir sonuç olmaktan çok bir kabuldür) aslında onun argümanından düşünme fiilinin var olma fiiliyle özdeşliği sonucu çıkmaz.

⁴ Descartes için yer kaplamak nasıl cismin özü veya doğasıysa, yani cisim yer kapladığı sürece cisim olmaktaysa; aynı şekilde zihnin özü veya doğası düşünmektir, yani düşündüğü sürece zihin vardır. Düşünmediğinde zihin yoksa, düşündüğünde varsa o halde zihin ile düşünme özdeştir. Başka bir deyişle "zihin düşünen şeydir" önermesi analitik bir önermedir ve özdeşlik dile getirmektedir. Bu anlamda Descartes önermenin doğruluğunun kesinliğini analitik yöntemle göre özdeşlik ve çelişmezlik ilkelerine bağlar.

⁵ Burada kullandığımız Elizabeth S. Haldane ve G. R. T. Ross çevirisi olan İngilizce metinde geçen "I see very clearly that to think it is necessary to be" (Descartes, 1973: 102) ifadesi "düşünmek için var olmanın gerekli olduğunu görüyorum" diye çevrilir, ama Latince metinde geçen "viderem fieri non posse ut quis cogitet nisi existat" (Descartes, 2013: 99) ifadesi "var olmadıkça düşünmenin mümkün olmayacağını görüyorum" anlamındadır. Latince metin ile İngilizce çevirisi arasında nüans dışında hiçbir anlam farkı yoktur. Her iki tümce de mantıksal olarak eşdeğerdir.

Wood'a (1932) göre de zihnin tek bir özsel niteliğinin bulunduğu varsayımı hatalıdır ve yine cismin de (uzayda yer kaplama şeklinde) tek bir özsel niteliği bulunduğu varsayımıyla paralellik gösterir. Her iki durumda da Descartes, mantık geleneğiyle uyum içinde, özsel yüklem zorunlu olarak biricik ve tek olması gerektiğini, herhangi bir şeyin tek bir öznitelikten daha fazlasına sahip olmasının düşünülemeyeceğini dogmatik olarak kabul etmiştir (Wood, 1932: 467-468). Zira yer kaplamak cisim için tek özsel nitelik, düşünme de zihin için tek özsel nitelik demek bizi hatalı sonuca götürür. Wood bu varsayımların, temelsiz olsa da Descartes'ın vardığı sonuçları geçersiz kılmayacağını, çünkü Descartes'ın zihnin özniteliği olarak bu tek yüklemi, yani düşünme fiilini zihin için özsel olan her şeyi kapsayacak kadar geniş anlamda aldığını ileri sürer (1932: 468).

Descartes'a göre zihinsel bir fenomen olarak düşünmenin neleri kapsadığına bakarsak, onun çeşitli bilinç olgularını düşünme başlığı altında topladığını görürüz. Descartes "ben nedir?" sorusuna "düşünen bir şey" diye yanıt verir; ardından "düşünen bir şey nedir?" diye sorar ve "Kuşku duyan, anlayan, onaylayan, yadsıyan, isteyen, istemeyen, ayrıca imgeleyen ve hissedilen bir şey" diyerek yanıtlar (1973: 153). Tüm bu zihinsel fenomenlerin hepsi bilinci gerektiren fenomenlerdir ve Descartes hepsini düşünme fiiline bağlar. Bir şeyi arzulayan ya da isteyen bir *ben* ya da zihin arzuladığının ya da istediğinin de bilincindedir, yine bir şeyi hissedilen ya da hayal eden bir *ben* ya da zihin hissettiğinin veya hayal ettiğinin bilincindedir. Bilincin varlığı tüm bu fenomenler için *sine qua non* (olmazsa olmaz) bir koşul oluşturur. Bu anlamda zihnin özü düşünme ise düşünme bilinci varsayan bir fiildir. Bilincin zihin için bir ön koşul olmasının mantıksal temeli Descartes'ın kuşku argümanında bulunmaktadır. Descartes'ın kuşku argümanı zihnin varoluşuyla sonuçlanmıştı, aslında düşünmenin bilinçli bir fiil olması gerekliliğiyle sonuçlanmalıdır. Bunun nedeni kuşku duyduğumdan kuşku duyamam veya düşünmüyor olduğumu düşünmem önermelerinin kendine dönüşlü önermeler olmasından dolayı yalnızca çelişmezlik yasasına dayanarak ileri sürülüyor olmasıdır. Burada çelişmezlik yasası özdeşlik yasasını da içermektedir. Bu anlamda her bilinç olgusu, kendi kendisinin bilinci, yani öz bilinç olarak zihnin kendisiyle özdeşliğini gerektirir. Burada kendimin bilinci Kant'ı takip edersek deneyimlerimin bana ait olduğunun bilinci demektir⁶. Öyleyse buraya kadar ele aldığımız haliyle, Descartes'ın zihin tasarımı hem düşünme bilinci hem de bilincin varlığı düşünmeyi mümkün kılmaktadır.

Descartes'ın yukarıda alıntıladığımız ifadesinde geçen fiillerin hepsi de yönelimli (*intentional*) fiillerdir, yani bir nesneye yönelirler. Sözgelisi her imgeleme bir şeyi imgelemez, her kuşku bir şeyin kuşkusudur ve her isteme de bir şeyi istemez vb.

⁶ "Ben düşünüyorum fiili benim bütün temsillerime eşlik edebilmelidir" (Kant, 1998: B132).

Diğer yandan bu fiiller kendi kendilerini nesne edinirse (öz yönelimli olurlarsa) bu bize mantıksal özdeşliği verir. Söz gelişi “düşündüğümü düşünüyorum” önermesi her düşünmede kendimin bilincini gerektirir. Bu bilinç bana *benin* kendisiyle aynılığını da sunar. Başka bir deyişle zihnin kendisine yönelimi zihnin kendisiyle özdeşliğini gerektirir. Eğer böyle bir özdeşlik, yani kendisiyle aynılık yakalanırsa bu bana “düşünüyör isem düşünüyorumdur” önermesini verebilir. Zira $p \rightarrow p \equiv p$ özdeşliği dile getiren bir totolojidir, aksini düşününmek çelişkiye yol açar ve çelişkiden kaçınmak için yine düşündüğüm sonucu çıkar. Bu da bize düşünmenin kendisiyle özdeş olduğunu sunar. Descartes’ın varmak istediği epistemolojik sonuçlar başka olsa da argümanı bilincin mantıksal özdeşliği⁷ olarak öz bilinç olgusunu sunar bize. Burada mantıksal özdeşliğin sentaktik bir özdeşlik olduğunu da eklemek gerekir.⁸

Kant’ın (1998[1787]) belirttiği gibi bilincin birliği, yani aynılığı tüm temsillerimin, yani her düşünmenin önkoşuludur, yani her düşünmem kendimi düşünmeyi gerektirir. Başka bir deyişle Kant’a göre kendimin bilinci ya da öz bilinç bütün bilinç faaliyetlerimi incelemek zorundadır. Zihinsel hallerim değişiklik gösterebilir ama Kant’a göre tüm bu değişimleri geçirenin aynılığını sağlamadan bu değişimleri deneyimlemem de mümkün olmaz. Başka bir ifadeyle farklı bilinç halleri tek bir bilincin aynılığında, *benin* mantıksal özdeşliğinde olanaklı olur. Bu bağlamda Descartes’ın argümanından yalnızca bilincin kendisiyle özdeşliği çıkabilir, onun bir töz ya da bir şey olarak mevcudiyeti çıkmaz. Zira Descartes’ın düşünüyorum fiili bir bilinç fiilidir ve özdeşlik olarak bilincin varlığına işaret etmektedir. Mantıksal özdeşlik önermesini zihinsel faaliyetlerime uyguladığımda bütün zihinsel faaliyetlerimi bilinçli zihinsel haller olarak düşünürüm. Bu zihinsel hallerin de benim kendi zihinsel hallerim olduğunun bilinci, zihnin kendisiyle özdeşliği olarak öz bilinci verir. Descartes’a göre öznenin kendi eylemlerini kendisinin gerçekleştirdiğinin farkında olması son tahlilde kendisinin farkında olmasıdır. Bir anlamda Descartes’ın özbilinçle sunduğu şey aslında mantıksal özdeşliktir. Yani mantıksal özdeşlik fikrini kendisinin bilinci olarak bir tür özbilinç olarak sunmaktadır. Buradan hareketle Descartes’ın “kuşku duyduğumdan kuşku duyamam” önermesinden ulaştığı düşünüyorum öyleyse varım çıkarımının ayrı bir zihnin varoluşuna değil, zihinsel hallerin tamamının oluşturduğu bütüne işaret etmesi gerekir. Bu anlamda Ryle’in üniversite örneğinde (2011: 82) verildiğine benzer şekilde, üniversiteyi oluşturan binalardan, birimlerden ayrı bir üniversiteyi

⁷ Mantıksal özdeşlik “A A’ dır” şeklinde dile getirilebilir, yani bir şey kendisiyle özdeş olarak anlaşılmalıdır.

⁸ Çağdaş kuramcı John Searle için bilincin salt sentaktik açıklaması yetersizdir. Zira Searle bilinçli hallerin semantik açıklamayı gerektirdiğini düşünür. Searle’e (2002) göre tüm bilinç halleri sindirim veya fotosentez gibi biyolojik fenomenlerin sonucu olarak ortaya çıkar (Searle, 2002: 28); bu yüzden de biyolojik bir fenomendir (35). Burada yalnızca Descartes’ın argümanının sonuçları ele alındığından bu tartışmaya girmeyecektir.

varsaymaktansa bütün bu birimlerin ve binaların birliğine üniversite denmesi gibi bütün zihin hallerimin birliği olarak zihni ele almak gereklidir.

4. Sonuç

Descartes'ın töz düalizmi zihni ve bedeni birbirinden ayırarak ve birbirinden ayrı tözler olarak kabul ederek çağdaş zihin felsefesinde çokça tartışılan bir sorun haline gelmiştir. Descartes'ın argümanından çıkacak sonuç olarak şu dile getirilebilir: onun argümanından zihni şeyleştirmek, zihnin bir töz olduğu sonucu çıkmaz, olsa olsa düşünme fiilinden zihinsel hallerin birliği olarak anlaşılması gereken bir öz bilinç halinin çıktığı söylenebilir. Zira Descartes bütün zihinsel durumların temelini "düşünüyorum" fiilini, dolayısıyla da mantıksal bir zemini yerleştirmiş gibi görünmektedir. Bu noktada zihin diye bir şey var ve düşünme yetisine sahiptir demek mi, yani düşünme kapasitesi zihnin bir özelliğidir diye ele almak mı doğrudur, yoksa zihin dediğimiz şey bizzat düşünme yetisinin kendisidir demenin mi doğru olduğu meselesi üzerinde durmak gereklidir. İkinci yanıt ilk yanıtı göre çok farklı içermelere sahiptir ve bizi zihnin özü olarak düşünmeyi aldığımızda düşünme-mantık ilişkisine ve ister istemez zihin-dil ilişkisine doğru götürmektedir. Zira zihnin doğası olarak düşünme yoluyla zihnin kendisiyle özdeşliğini koyduğunda, bunu mantıksal bir zeminde sunmuş olmaktadır. Bir anlamda Descartes zihni içinde düşüncelerin yer aldığı uzaysal olmayan bir kap gibi ele almış ve bir töz olarak bu zihnin varlığını ileri sürmüştür. Modern mantığın kurucusu olarak bilinen Gottlob Frege "Elimde tuttuğum şeye, kesinlikle elimin içeriği olarak bakılabilir; ama o, farklı bir anlamda elimin içeriğidir ve elime, elimi meydana getiren kemiklerin, kasların ve onların bağlantılarından çok daha yabancı bir şeydir" diye yazar (Frege'den aktaran Gözkân, 2012:36). Gözkân'ın belirttiği gibi Hans Sluga bu sözleri şöyle yorumlar: "Frege'ye göre düşünceler, kuşun elde olması gibi zihinde değildir, düşünceler kemik ve kasın elde olması gibi zihinde yer almaktadır" (Sluga'dan aktaran Gözkân, 2012:37). Bu bakış açısından hareketle, zihni içinde düşüncelerin ortaya çıktığı bir kap gibi değil de düşüncelerin bilinçte birleştirildiği bir tür mantıksal zemin olarak ele almak uygundur. Zihnin neliğinin bilincin mantıksallığı bağlamında yeniden ele alınması önemli görünmektedir. Diğer yandan bilincin doğasını açıklamak üzere bilinçli olanın bilinçsiz olandan nasıl çıktığının gösterilmesi işi felsefi bir mesele olduğu kadar bilimsel düşünmeyi de gerektiren bir sorun gibi görünmektedir. Felsefi olarak bilinçsiz durumdan bilinçli duruma nasıl geçildiğini açıklamak için bilinçli bir öznenin bilincin bulunmadığı durumu düşünmesi ve bu durumdan bilinçli hale geçişini tasarlaması gerekir ki bu da Kantçı bir perspektiften pek mümkün görünmemektedir.

5. Kaynakça

- Chomsky, N. (2006). *Language and Mind*. New York, NY: Cambridge University Press.
- Churchland, P. (2012). *Madde ve Bilinç*. Çev. Berkay Ersöz. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Descartes, R. (2013[1638]). *Yöntem Üzerine Konuşma*. Çev. Çiğdem Dürüşken. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Descartes, R. (1973). *The Philosophical Works of Descartes*, Vol. I. (9. Baskı). Çev. E. S. Haldane & G. R. T. Ross. New York: Cambridge University Press.
- Gözkân, B. (2012). "Frege ve Aritmetiğin Temelleri." *Aritmetiğin Temelleri* içinde (s. 13-69). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gür, A. (2015). "Descartes'ın Şüphe Argümanı ile Hume'un Kuşkucu Tavrı Arasındaki Fark Üzerine Bir deneme." *Özne*, 23(Güz): 289-299.
- Kant, I. (1998[1787]). *Critique of Pure Reason*. Çev. ve Der. Paul Guyer & Allen Wood. New York: Cambridge University Press.
- Ryle, G. (2011). *Zihin Kavramı*. Çev. Sara Çelik. İstanbul: Doruk Yayıncılık.
- Searle, J. (2002). *Consciousness and Language*. New York: Cambridge University Press.
- Wood, L. (1932). "Descartes' Theory of Mind." *The Philosophical Review*, 45(5): 466-477.
DOI: 10.2307/2180061